

המכללה האקדמית גליל מערבי

עם הגיליון

לצד אלה מתפרסמים, כתמיד, "קולות מהשטח", המשקפים את יוזמותיהם ופעולותיהם של אנשים פרטיים להנצחת אתרים, אנשים ואירועים. לאורך השנים שבהן מביא "הגלילה" את הקולות הללו ניכרת עלייה עקבית בהיקפם ובמגוונם, ואנו מברכים על כך ושמהים שניתנת לנו הזכות להביאם לידיעת הציבור.
בשמי ובשם חברי המערכת אני מאחלת לכם הנאה מקריאת הגיליון. מירב גרץ-רוגן

גיליון זה, המוקדש למאה שנות ההתיישבות העברית בעמק יזרעאל, יורד לדפוס בצל הלהבות המשתוללות על הכרמל ומחריבות יישובים ונוף. יישובי העמק, החוסים בצל ההר הירוק, שאבו ממנו השראה וכוחות מאז ראשיתם, וכולנו מתפללים לשיקומו והחייאתו במהרה.
בגיליון זה נאספו, בסיועם של ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל, איל בצר, ודוברת המועצה, כתבות על פניה השונים של ההתיישבות בעמק - יישובים ותולדותיהם, יצירה שירית ומוזיקלית, הנצחה, תיירות ועוד.

הנצחת המשוררת פניה ברגשטיין בגבת שפרה בן צבי

לאחר שראיתי באנגליה כפר תיירותי המבוסס על יצירותיו של המשורר וורדסוורת', התחלתי לתכנן פרויקט דומה על בסיס שיריה של פניה. גיליתי שרבים אינם יודעים עליה דבר, וזה עורר דאגה, במיוחד בקרב החברות הוותיקות בגבת

רבים הם מוקירי זכרה! באותה שנה התמקדה פעילות הגיל הרך בגבת ובאזור ביצירותיה של פניה. במסגרת זו עיצבה הציירת מרב סודאי שלושה מציורים של אילזה מהספר "בוא אלי פרפר נחמד" על קירות הפעוטונים, וסומן "שביל פניה" ברחבי המשק. סמדר אגמון, נכדתה הצעירה של פניה, גרפיקאית במקצועה, נענתה לפנייתי ועיצבה על קירות מבנים נוספים שבעה משירי סבתה, שניתן לראות היום ברחבי החצר: על סככת הטרקטורים השיר "ניסע אל השדה"; על קיר בריכת השחייה השיר "בבריכה טובים המים"; מול "גן פוקסי" השיר "ילד ילד תן לי יד" ובכניסות לגני הילדים השירים "ציפורי" ו"בונים" - כל אלה עם ציוריה של מיכל אפרת. על קיר המוזיאון עוצב השיר "שתלתם ניגונים", ועל הרפת השיר "לפרה האדומה".

מיכל אפרת הנמרצת תרמה לגבת את ציוריה הנפלאים, כמחווה למשוררת פניה. אכן - התברכנו! אנו כעת בתחילת הדרך להנצחת יצירותיה של המשוררת בפעילויות נוספות, ואני מקווה שתוכניותינו יתגשמו.
שפרה בן צבי היא חברת גבת.

אותי, ושאלתי את עצמי מדוע לא נעשה גם אצלנו פרויקט דומה על בסיס שיריה של פניה. כשחזרתי לארץ גיליתי שפניה נחשבת עדיין ל"יקלאסיקה של הפעוטנים" ושפריה הם רבי מכר עד היום, אך למרות זאת רק מעטים יודעים היכן כתבה, איפה חייתה ועוד פרטים עליה. הדבר עורר בנו דאגה, במיוחד בקרב חברותיה הוותיקות בגבת.
בדרך לביצוע פרויקט ההנצחה ליצירותיה של פניה יצאתי לקבל "תמיכה רוחנית" מהסופרת מרים רות ז"ל, שחיזקה את ידי באומרה: "פניה היא הדבר האמיתי"; מהמאיירת אילזה קנטור ז"ל, שהייתה מקורבת למשוררת והסכימה להגדיל את ציוריה לצורך הפרויקט, ומשלמה בן שושן ז"ל, אוצר יצירותיה של פניה בהוצאת הקיבוץ המאוחד, שליקט ותיעד כל שיר ומכתב שלה ושמח מאוד ברעיון.

ב-11.4.2008 ציינו בגבת את שנת המאה להולדתה של פניה בחברת ה"ילדים" של פעם (בני השבעים-שמונים) מגבת ויפעת. בהמשך התקיים במכללת עמק יזרעאל כנס לזכרה, ונחנכה קרן על שמה לפיתוח ספרות לגיל הרך. ההיענות הייתה מפתיעה ושמחנו לגלות מה

כל מי שגדל בגבת - גדל על שיריה וסיפוריה הנפלאים של פניה. היא באה לקיבוץ עם ארקה בעלה ב-1930, בהיותה בת 22, והייתה מעורבת מאד בחיי המשק ובתחומי החינוך והתרבות. את כל ספריה האהובים כתבה בגבת. היא נפטרה בשנת 1950 ממחלת לב, בת 42. ב-1951 - בחג חצי היובל למשק, העלו החברים הצגה מוזיקלית רבת משתתפים על פי יצירתה "עם פרחי השדה", שהולחנה במיוחד לערב זה והוקדשה לה. המעמד, באמפיתיאטרון של גבת ובנוכחות קהל עצום, היה מכובד מאד.
היחיד של פניה, גרשון, היה בן שש-עשרה במותה. כשבגר נישא לפנינה ונולדו להם שלוש בנות.

גרשון היה מנושאי התרבות המרכזיים בגבת ויצר פזמונים ומערכונים לצד המצאות טכנולוגיות. לבעלי ולי היו הזכות והעונג לגדל את בנו הבכור בפעוטון משותף עם הבת הצעירה שלו ושל פנינה, והתפעלו מאד מדמותו היצירתית והבלתי נשכחת. לצערנו הגדול הוא נפל במלחמת ששת הימים.
כשהייתי בת 45 יצאתי ללמוד באנגליה, ובאחד מטיולי הגעתי לכפר תיירותי המבוסס כולו על יצירותיו של המשורר וורדסוורת'. הרעיון הלהיב

יישובי ועדת התכנון "יזרעאלים" (עמק יזרעאל, מגידו, זרזיר וכעביה) בראשות מהנדסת הוועדה עפרי דגני, מתואם עם מכללת ויצ"ו חיפה, שתלמידיה יעסקו בסקר כחלק מלימודיהם; **בגשר הישנה** מתוכננת המועצה לשימור את שחזור בית הילדים; **בטבריה** מתחדשות העבודות בחצר בית הכנסת "סניור"; **באתר תחנת הרכבת של כפר יהושע** יושלם בקרוב שימור "בית הסודות"; **בבסיס חיל האוויר ברמת דוד** מתחילות העבודות לשימור מבני הטייסת הבריטית; **בנהלל** הוסרה הסכנה מבית העם ומתחיל שלב הכנת הפרוגרמה, התכנון וגיוס המשאבים לקראת החזרת המבנה לפעילות; **בדגניה א'** הסתיים שחזור צריף אוס-ג'וני (ראו על כך בכתבותיהן של רוני גיל-פלמוני ורחל בצר בגיליון זה); עבודות השימור והשחזור **בחצר כנרת** נמשכות; **בקבוצת כנרת** תועד המבנה הדרומי מתוך שלושת המבנים הראשונים על הגבעה, בו גרה משפחתה של נעמי שמר, ובימים אלה נערכת פרוגרמה לתפעול הבית והשמשתו לקראת שלב השימור.

לסיום, ברצוני להודות לעוד שניים מנאמני השימור של המועצה בצפון: **עו"ד אברהם אמיר** מעפולה הקדיש שעות רבות ליצירת כרטיסי אתר לחשובים שבאתרי עפולה, ויצר בסיס רחב להעמקת הפרויקט ולהרחבתו ליישובים אחרים. **נחום לוי** מטבעון הקים בעבר בעזרת המועצה לשימור את תחנת הרכבת ההיסטורית באלרואי ומתחזק אותה מזה שנים. לאחרונה קיבל את התואר "יקיר טבעון". הפרויקט הוא דוגמה לשילוב בין מתחם לשימור לבין תרומה לקהילה, בטיפוח אתר והפיכתו לפארק נעים ויפה סביב התחנה הישנה.

בפניהם ייושמו בתכניות מתוקנות. **בית הכנסת בשדה יעקב**. כמפורט בכתבתו של בצלאל רינות בגיליון זה, הוכרז המבנה כמסוכן ועמד בפני הריסה. סיכמנו עם נציגי המושב כי תכניות ההריסה יוקפאו עד לבדיקת היתכנות שימור המבנה והרחבתו. יוסי מורנו, יו"ר הוועדה הציבורית של המועצה לשימור בצפון, דוד שוורץ, מהנדס המועצה והאדריכל אהרון בן אפרים מגניגר תרמו רבות להשגת ההסכמות, ואני מודה להם על כך.

בגליל העליון: באיילת השחר תועדו המבנים הראשונים של הקיבוץ ובימים הקרובים יתחיל שימורו של מבנה המגורים הראשון. הבית יעוצב על ידי האמן והמעצב עמוס ישכיל בהתאם לשימושו כסנדלריה, וימשיך להיות מקום חי. **בכפר גלעדי** מושלם תיעוד הרחוב הראשון של היישוב, לאחר ששיקומם ושימורם של שניים מהמבנים עומד להסתיים. **בחצר תל-חי** מובילה המועצה לשימור תכנון של מבואה ומרכז מבקרים. **במלכיה** החל, ביוזמת אורה ערמוני, שילוט אתרים, וכן אטמנו את בתי המכס ההיסטוריים שבין הקיבוץ לגבול, כדי למנוע השחתה והרס שלהם. במנרה מסתיימות עבודות האיטום והשיקום שביצענו במבנה הארכיון. **במשמר הירדן** יחודשו בקרוב העבודות לקראת פתיחת אתר ההנצחה, וכן תתחיל בראשית דצמבר בניית **מרכז המבקרים במצודת כ"ח**. יש לציין שוב את סקר השימור בקיבוצי המועצה האזורית הגליל העליון: אמנון לוי, יו"ר הוועדה לשימור ואורי אמיר, מהנדס המועצה, מנהלים את הפרויקט הייחודי כשהמועצה לשימור מסייעת, בעיקר באמצעות העברת המידע המצטבר מהסקרים שלה ברחבי הגליל העליון. **בעמקים**: המיזם לתכנית **אב לשימור של**

באחוזה דוברובין שביסוד המעלה היו בשנים האחרונות חריגות בנייה במבני השירות של גן האירועים הפועל במקום, החורג בעצמו מהשימוש המותר. המקום נמצא בסכנת סגירה, והדיון על הפעלת עסקים כלכליים בתוך אתרי מורשת שב ועולה. המועצה לשימור קיבלה על עצמה, לבקשת הוועד המנהל של העמותה המקומית, לכוון וללוות את תכנון המקום מחדש, והיא מציעה את הריסת מבני השירות הקיימים, הפוגעים בחזות המבנים העתיקים, והקמת מתחם שירות אחיד, מוסתר ומנותק ממבני החווה. קשה לתפעל אתר מורשת ללא עסק כלכלי נלווה, אך יש לשמור על איזון. המקרה של אחוזת דוברובין מדגים את הצורך בבחינה מתמדת של מידת הדומיננטיות של העסק על פני האתר.

היוזמה להקמת מוזיאון להנצחת פועלם של עולי רומניה בראש פינה. המועצה לשימור מתנגדת נחרצות לבניית מבואה לאתר השחזור מכיוון נחל ראש פינה ובית העלמין ההיסטורי. לדעתנו יש לנצל את ההזדמנות ולשקם מבנה היסטורי נטוש נוסף, במקום בנייה חדשה שתפגע במרקם הרגיש נופית והיסטורית. **פרויקט רכבת העמק קורם**, כך נראה, עור גידים. למרות ההישגים בתחום שימור התחנות ומעבירי המים ההיסטוריים, שהמועצה לשימור כללה בעבר בתכנית השיקום, מנסים כיום האחראים על ביצועה להתנער מכך. לאחרונה הוצגו לנו תוכניות מפורטות להרס כמה מעבירי מים ולתכנון סוללת מסילה גבוהה שתעבור בליבו של מתחם הרכבת ההיסטורי בבית שאן, מה שעלול לחסל את סיכויו של המתחם להיות חי ופעיל. אנו מקיימים דיאלוג עם מנהלי הפרויקט, ומקווים שההתנגדויות שהעלינו

רפת א' בבית זרע ברכה בן תור

העץ של הגג ואחר כך נוסף לו ציפוי של פוליאוריתן מוקצף, שלמרות צביעתו בלבן הלך והתפורר. באמצע שנות התשעים, בגלל החום הכבד בתוך המבנה, נבנה לו גג חדש, משולש, עם בידוד פנימי, שהותקן על קונסטרוקציית ברזל. הגג הוגבה בחמישים ס"מ מעל הקירות, כדי לאפשר יציאת אוויר חם החוצה.

המבנה עומד עדיין על תילו ומוסיף לשמש כנגרייה. בחזיתו נתלה שלט המספר על ההיסטוריה שלו, ומעליו ניתן עדיין לראות את הפתח שדרכו העלו בעבר את הקש, שנסתם מאז בבטון.

ברכה בן תור היא חברת בית זרע.

בזמן מלחמת העולם השנייה, כשבארץ היה מחסור בחומרי בנייה, עשה בית זרע עסקה עם חברת "סולל בונה": החברה קיבלה את קונסטרוקציית העץ של גג הרפת ואת הרעפים, ובנתה במקומם גג חדש וסככת מתבן

הרפת הראשונה של בית זרע, הנמצאת בלב החצר הישנה של הקיבוץ, הוקמה ב-1928, כשנה לאחר העלייה על הקרקע. היא נבנתה בסגנון אירופאי (שנקרא "הולנדי"), עם עליית גג לאחסון חציר וקש בתפוזרת. כפי שרואים בתצלום, שצולם ב-1931 על ידי תיירים יהודים, הועלה התבן למעלה בעזרת קלשונים, דרך פתח גבוה בצדה הצפוני של העלייה. גג הרפת נבנה מקונסטרוקציית עץ מסיבית וחופה ברעפים משובחים. באמצעותו היה רווח לכל אורכו, שדרכו זרקו למטה, לרפת, את החציר והקש.

הרפת עברה שינויים רבים בשנות קיומה. בזמן מלחמת העולם השנייה, כשבארץ היה מחסור בחומרי בנייה, עשה הקיבוץ עסקה עם חברת "סולל בונה": היא קיבלה את קונסטרוקציית העץ של הגג ואת הרעפים, ובנתה במקומם גג חדש לרפת וגם סככת מתבן. הסיבה לעסקה הייתה שבאותן שנים כבר כבשו את החציר והקש בחבילות, במקום איסוף בתפוזרת, והן היו כבדות מדי ליכולת הנשיאה של הגג המקורי. הגג החדש, מפח גלי, הותקן על קונסטרוקציית עץ וכלל כיפה מקומרת ושתי כנפיים ישרות לצדדים. מהרווח שביניהן נפלט החוצה האוויר החם, ולאורך הגג הופעלו ממטרות לצינון.

בהמשך הפכה רפת א' לנגרייה הקיבוץ. בשנות השמונים חוזקה תשתית

בכ"ו תשרי השנה, בדיוק מאה שנים לאחר עליית ראשוני דגניה לאום ג'וני, שוחזר במקום התצלום הידוע של סוסקין, כשעל מרפסת הצריף המשוחזר עומדים לא אנשי "הקומונה החדרתית" אלא נכבדים בני ימינו, ותיקי דגניה א' וילדי הקבוצה

אף שהרחקנו בחיפוש עד אוסטרליה. לכן התבסס התכנון על מחקר שערכתי על פי כתובים, עדויות ותצלומים. באחד מהם, מסוף המאה התשע-עשרה, נראה המצוק שעל פיתול הירדן כשהוא מיושב בצפיפות בחושות ובסוכות קיץ, ומכך הבנו שלצריף לא היה מקום על המצוק והוא עמד הרחק ממנו.

תכנון האתר והצריף התבסס על פשטות ואפילו מינימליזם: מסלול הליכה היקפי המחבר בין שלושה מוקדים עיקריים - רחבה עם גל אבנים במקום שבו עמדו חושות הראשונים, עם ציון שמות הקיבוצים ועץ זית; תצפית אל נוף בקעת הירדן, וה"חצר" המתוכננת, בה עומד כרגע רק הצריף. בשלב ב' יסגרו את החצר חושות שיבנו עם חברי דגניה א'. אום ג'וני היא ה"חרוז" הסוגר את שרשרת האתרים המתחילה בדגניה, והמסלול אליה אמור להמחיש את התפתחותן של הקיבוץ ואת השינויים שחלו בו לאורך מאה שנותיו. כרגע בוצע רק שלב א' של התוכנית, ובהמשך אנו מקווים למלא את המקום בתוכן משמעותי באמצעות הקמת מרכז חווייתי-לימודי להנחלת מורשת ראשוני דגניה והתנועה הקיבוצית.

בתכנון האתר ניסינו לשמר את רוח הראשונים ולחבר בינה לבין "החומר". יתכן שאלה מילים גבוהות, אבל זו תמצית עבודתו של כל מתכנן - ביטוי המהות באמצעות מרכיבים פיזיים ומבניים. במקרה של אום ג'וני מבטא המינימליזם של האתר את פשטות החיים של הראשונים ואת ערכי ההסתפקות במועט והדבקות במטרה שאפיינו אותם. להקמת האתר חברו הקק"ל, המועצה לשימור, משרד החקלאות, רשות ניקוז כנרת, המועצה האזורית עמק הירדן וקבוצת דגניה א'. מעניין שבתחילת המאה הקודמת נדרשו לכך רק שניים-עשר חלוצים ותמיכת המשרד הארץ-ישראלי של ההסתדרות הציונית...

רוני גיל-פלמוני מדגינה א' היא אדריכלית ומתכננת ערים ואזורים, העוסקת בשנים האחרונות גם בהתחדשות בקיבוצים תוך שימור ערכים וכיבוד העבר.

אום ג'וני הוא שמו של כפר אריסים ערבי שבו השתכנו ראשוני דגניה, ובשבילי הוא סמל לתחילת ההתחלות: פה הונח היסוד לרעיון הקיבוצי ומכאן מתחילה דגניה למנות את שנותיה.

שיקום אתר אום ג'וני תוכנן להתבצע בסוף שנות התשעים, במסגרת הפרויקט "חמישים אתרי ההתיישבות" לכבוד יובל החמישים למדינה. התוכנית לא יצאה אז לפועל ורק השנה, לרגל שנת המאה לדגניה ולתנועה הקיבוצית, נמצא המימון לביצוע העבודות. השטח פותח על פי תוכנית מקיפה, וצריף הראשונים שוחזר כמחווה לאלה שהקימו כאן יש מאין. שחזור הצריף, שהפך לסמל ההתיישבות הקיבוצית כמו ה"מיפללאואר" של חלוצי אמריקה, חשוב דווקא היום, בעידן ניפוץ המיתוסים. כשהתנועה הקיבוצית מושמצת ונאבקת על זכויותיה הבסיסיות, חשוב להזכיר את מקומה הראשוני בתחייה הציונית ובתקומה הישראלית. לא מצאנו עדות לאופי הבנייה ולמיקומו המדויק של צריף הראשונים,

השבעה שנשכחו - קבוצת הראשונים באום ג'וני

רחל בצר

בעיצומן של חגיגות המאה להתיישבות השיתופית בעמק, מן הראוי לזכור ולהזכיר את שבעת הראשונים שהתיישבו באום ג'וני וכמעט נשכחו מלב כותבי קורות העיתים. השבעה, שחלמו על עבודה עצמית ללא השגחת הפקידות, החלו בניסיון של התיישבות שיתופית עצמאית כבר בשנת תר"ע - 1909, לפני 101 שנים

כאילו היה זה מזלג בבשר, אולם אחרי שעור ראשון בהלכות קלשון עשה עבודתו כראוי". לאחר תלאות רבות הסתיימה העונה הראשונה באום ג'וני ברווח גדול, במיוחד בהשוואה לגרעונות של חוות כנרת. על גדות הירדן נחוגה אז חתונה כפולה: האחיות שטורמן התחתנו עם ישראל בצר (שפרה) וצבי בקר (אסתר), בחגיגה עד אור הבוקר ובהשתתפות פועלי הגליל.

חיים צימרמן, מחברי הקבוצה, כתב: "כך הונח היסוד לקבוצה הראשונה. אמנם לא ראיתי בביורר כי נעשה כאן מעשה שתהא נודעת ממנו חשיבות רבה לגבי התפתחותה של ההתיישבות בארץ, אך לבי אמור אמר לי שאתחלה צנועה זו עלולה לתת תוצאות חשובות". ואכן,

בסוף אותה שנה, ב-1910, עלתה הקומונה החדרתית לחושות ולצריף של אום ג'וני, וייסדה את דגניה. כך החלו 101 שנות ההתיישבות בעמק. חלק מחברי קבוצת השבעה, שראו את עצמם כחלוץ ההולך לפני המחנה (חמישה מהם היו אחר כך ממייסדי נהלל) פנו לכבוש את אדמת פולה, אך זו כבר תחילתה של פרשה אחרת - פרשת מרחביה.

רחל בצר היא חברת נהלל.

ערבי הכפר לא עבדון במשך שנים. ... ברמן שבא לבקרנו לפעמים אמר לד"ר רופין 'הם עובדים כשדים'. השנה הייתה ברוכת גשמים,

ובצר כתב: "אחרי קציר החטים כאשר ראינו את הגדישים הגבוהים המתנוססים על הגורן והשבולת מלאה והגרעין כבד גבר בטחוננו בכוחותינו".

בזמן הקציר באו לעזרת הקבוצה חברים נוספים, בהם גם ברל כצנלסון וצבי שץ. על העבודה עם ברל כתב בצר: "באחת העגלות עבדנו ברל ואני, הוא הטירון ואני המנוסה. היה עליו להגיש את האלומות - הוא נעץ את הקלשון

ראשיתה של אום ג'וני בשביתה ששבתו פועלי חוות כנרת ב-1909, במחאה על יחסו של מנהל החווה, ברמן, אליהם. ד"ר רופין נקרא ליישב את המחלוקת, והציע לפועלים לקבל את אדמות אום ג'וני שממזרח לירדן ולעבדן בכוחות עצמם ועל אחריותם. לשאלתו "הסבורים אתם שתוכלו לנהל את המשק טוב יותר?" השיב אליעזר שוחט, חבר הקבוצה: "יותר בזול ואולי גם בלי הפסד". נבחרו שבעה פועלים, מעין "פלוגה מקובצת" מארגוני "החורש" ו"השומר" ומהקומונה החדרתית - אליעזר שוחט, ישראל בצר, חיים צימרמן, משה קריגסר (עמיעד), שפרה שטורמן (בצר), צבי נדב וישראל בלוך, שעלו לאום ג'וני בדצמבר 1909 (כסלו תר"ע). הם העבירו מחוות כנרת ציוד שברמן נתן להם בעין יפה, והביאו מחיפה חלקי צריף שהקימו בחיפזון, לבל תיודע הקמתו לרשות לפני הנחת הגג.

"קיבלנו שתי חושות שלא הצטיינו בניקיון", סיפר ישראל בצר. "בייחוד סבלנו מן הפרעושים ... במרץ התחלנו בזריעה... אדמת הכרב [אדמה חרושה ומוכנה לזריעה] לא היתה רבה, ונמשך לחרוש גם את האדמות הנדחות ביותר שגם

לאונה קמינסקי, נינת אחותו של המשורר הינריך היינה, שהתיישבה עם בעלה במרחביה ב-1913, כתבה בגיל מבוגר על החיים שם עד למלחמת העולם הראשונה

באפריל 1914 הסיע הוגו את לאונה בעגלה מרופדת בקש ושמיכות ללדת את בנם הבכור אליהו בקליניקה של ד"ר אליהו אוורבך בחיפה. באוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם ואביה ואחיה של לאונה, שחיו עימם במרחביה, חזרו לגרמניה. היא והוגו נשארו במקום, ובראשית 1915 הצטוו לאכסן בביתם קצין תורכי גבוה ומשרתיו, שהותירו אותם כמעט בחוסר כל.

בהמשך קיבל הוגו צו גיוס לצבא הגרמני, ובאוקטובר 1915, כשבנם השני יעקב רק בן חודש, הם יצאו למסע הקשה בחזרה לגרמניה. בתעודת המסע שנתן להם הקונסול הגרמני בחיפה נכתב: "אני מבקש להודיע כי האזרח הפרוסי החקלאי הוגו קמינסקי, בלויית אשתו לאונה, לשעבר סלומון, ושני ילדיהם אליהו ורודולף, נוסע למלא את חובתו הצבאית, לגרמניה דרך קונסטנטינופול...". מעפולה נסעו בני הזוג ברכבת לדמשק, נסיעה של 24 שעות בקור גדול. בדמשק נאלצו לשהות זמן רב עד שהשיגו עגלה רתומה לסוסים

שהביאה אותם לאחר שבוע לקונסטנטינופול. שם הצליחו בעזרת שוחד לקבל תא באוריינט אקספרס, ולאחר שמונה ימים קשים של נסיעה דרך בולגריה, רומניה ואוסטריה-הונגריה הגיעו לדרזדן ומשם לברלין. לארץ שבו הוגו ולאונה רק ב-1932, אז הקימו עם ארבעת ילדיהם משק חדש בכפר סבא. ב-1917 הם מכרו את נחלתם במרחביה בהפסד גדול לדב קלימקר, אביה של רחל שאך זה נישאה לצבי שוורץ. רחל וצבי נכנסו לבית קמינסקי ובו נולדה בתם רות (כיום רות דיין). ראומה (כיום ויצמן), בתם השנייה, נולדה באנגליה כשלמדו שם.

בית קמינסקי עבר לגלולים רבים במהלך השנים: הוא שימש כתחנת משטרה, בית-ספר ומזכירות המושב, עד שלבסוף נהרס לחלוטין. הדבר היחיד שנותר ממנו היום הוא מחסן שעמד בחצר המשק ובו פעלה בעבר צרכנית המושב. היום גם מבנה זה עומד נטוש.

נדב מן הקים ומנהל את מעבדת "ביתמונה" בקיבוץ מרחביה, לשחזור מקורות ארץ-ישראל.

כשהוקמה הקואופרציה במרחביה בשנת 1911 תוכננה לידה שכונת מגורים לבעלי מלאכות שונות, שיעניקו שירותים למתיישבים. שכונה זו הייתה ראשיתו של המושב מרחביה. לצד בעלי המלאכה התיישבו במקום גם כמה יהודים מחו"ל שרכשו בו חלקות אדמה, ביניהם משפחות בלומנפלד, זלקינד וקמינסקי. לאונה קמינסקי, נינת אחותו של המשורר הינריך היינה

שעלתה מגרמניה עם בעלה הוגו, כתבה בגיל מבוגר על חייהם במרחביה, וסיפורה תורגם לעברית על ידי אריה גוטמן.

אריה היה בנו של האופה יהודה לייב גוטמן, שהתיישב במרחביה ונפטר זמן קצר לאחר מכן. ילדיו היתומים שמריה (הטייל והחוקר), אליהו ואריה חיו כמה שנים במרחביה, ואחר כך עברו לנען. הם הכירו היטב את משפחת קמינסקי וכך תרגם אריה את סיפורה של לאונה על התלאות שעברו עליה בניסיון להקים בית בארץ-ישראל שתחת השלטון העות'מאני.

לאונה והוגו קמינסקי עלו ארצה

ב-1913 והתחתנו בחיפה באותה שנה. אבותיהם קנו שנתיים לפני כן חלקות במרחביה, בה כבר התגוררו בבקתות פרימיטיביות סנדלר, אופה וצעיר מרוסיה שהיו לו סוס ועגלה (אליהו בלומנפלד). משפחת קמינסקי, שהייתה המשפחה הראשונה ממוצא גרמני שגרה במקום, בנתה לה בית בן ארבעה חדרים, כמובן ללא מים זורמים וחשמל. מסביב לבית נבנתה חומה בגובה של שני מטרים ובתוכה משק עזר קטן של פרות, סוסים ועופות. באותם זמנים עוד לא נטעו בצפון הארץ עצי הדר, והמשק התבסס על עצי שקד וזיתים ועל חיטה ושעורה.

לאונה כתבה על קשיי המתיישבים, ובין השאר סיפרה כי הוגו היה נוסע פעמיים ביום עם שתי עגלות ושמונה חביות להביא מים מבארות הערבים שליד חצר הקואופרציה. היא כתבה גם על מכת הארבה, וזכרה באווה את ביקורו של הברון רוטשילד בביתם. החיים היו פשוטים מאוד, אך למרות זאת חשה שמחה וקורת רוח על מה שיצרו במקום.

לאונה והוגו קמינסקי לפני ביתם החדש במרחביה, 1915

"דרך השיר" טלי בצלאל-שושני ואיתן בן יוסף

והאהובות. המשתתפים מעורבי באירוע, מגיבים, צוחקים, בוכים, שואלים ומתערמים. אך הטיול אינו עוסק רק באידיאלים ובעלילות עולים בו גם הרחורים בדבר תוקפם של חלומות על שוויון, אחווה ועולם חדש - אלה שהביאו את החלוצים לארץ, ונשאלות שאלות קשות על רלוונטיות המסר של אותן שנים ואותן נשים אמיצות לחיינו היום.

בטכניקה דומה בנינו סיורי תיאטרון ושירה נוספים בנווה צדק, עין כרם, זכרון יעקב, ראשון לציון, צפת, פתח תקוה, ראש פינה, מטולה, חיפה ועמק יזרעאל, ועוד, וכן בעקבות לוחמי הפלמ"ח.

בעבורנו הסיורים בעקבות הנשים בעמק הם הזדמנות להעמקת הקשר בין הווה לעבר, ואפשרות לכבד את זכרן של מי שבזכותן פורחים היום הגליל ועמק הירדן ומשגשגים.

טלי בצלאל-שושני ואיתן בן יוסף הם מדריכי טיולים ומנחי מפגשים של תרבות וזמר. 052-5238320, 052-8807966, eitan53@zahav.net.il, 077-3221389

מי לא פיהק כשלמד בבית הספר על העלייה השנייה בתוך שעתיים בלבד? קשה להפנים סוגיות היסטוריות ולהתחבר אליהן בתמציתיות כזו, ולכן בחרנו לנו דרך אחרת לחוות אירועים היסטוריים מראשית ימי ההתיישבות הציונית. לאחר למידה ארוכה של יומנים אישיים, מאמרים ומחקרים, ושל קריאה בעיתוני התקופה, בחרנו בדמויות של ארבע נשים שסיפוריהן משקפים את הבעיות המרכזיות של תקופתן: מניה וילבושביץ-שוחט (שעמדה בראש הקולקטיב של סג'רה), תחיה ליברזון (שאתה אונו "עולים ארצה"), שרה מלכין (החלוצה הראשונה, שנתקלה בתגובות של זלזול ומרים אוסטרובסקי-ברץ (שהתגברה על כל המכשולים) את סיפורן של ארבע הנשים ערכנו כסצנות תיאטרון חיות, שאנו מציגים למטיילים אתנו במקומות שבהם התרחשו - סג'רה, חצר כנרת, דגניה ובית הקברות של כנרת. בסצנות וביניהן משולבים שירים באופן המאפשר לקהל "לקרוא" מחדש את המילים המוכרות

המועצה לשימור מנסה לעצור את הרס בית הכנסת ולמצוא פתרון שיענה על צרכי הקהילה. היישוב בוחן כעת הצעה שתאפשר את השארת הבניין יחד עם המשך מלא של החיים הדתיים בשדה יעקב

הקדושה שבתוכו ובאיכות של מרכיביו. הצירוף של כל אלה יוצר שלמות אחידה, מיוחדת וחד-פעמית. ברבות השנים גדלה קהילת שדה יעקב, ובית הכנסת צר מלהכיל את כולה. כן נתגלו סדקים בקירות המבנה, ובמושב הוחלט להרוס אותו ולבנות על המגרש בית-כנסת חדש ומודרני. ביישוב דתי, ובמיוחד ביישוב כפרי-קהילתי, מהווה בית הכנסת המקומי נקודת זהות מרכזית, ולכן ההחלטה להיפרד מהמוכר והאהוב לטובת משהו חדש היא תמיד קשה. פרנסי היישוב קיבלו את ההחלטה בלב כבד.

חלקו המערבי של עמק יזרעאל, ובאכה גבעות אלונים וקריית טבעון, היה זירת משמעותית לאירועים מאז ראשית ההתיישבות החדשה באזור. היישובים הטובלים בירקותם של אילנות ענפים, עבי גזע ומרובי שנים. חלקות השדה המשתרעות בצבעי חום, ירוק וצהוב, מרחבי העמק ורכס הכרמל המוריק מדרום - כולם ממחישים את השילוב של יפי הטבע עם מעשי האדם, והם טבולים בזיכרונות מימי קדם ועד למאה שנות ההתיישבות העברית בעמק.

בין בניין חסר ייחוד למבנה בן-בלי-זמן, שלעולם לא יעברו זמנו וסגנונו. כך גם בית הכנסת של שדה יעקב: כלפי חוץ הוא בעל קווים פשוטים ופרופורציות טובות. חללו הפנימי - נפש הבניין - מתוכנן גם הוא בטוב טעם, עם גובה פנימי רב הנותן תחושה של יראת כבוד. תקרתו נישאת על ארבעה עמודים תמימים ומעוצבים, המעצימים את תחושת הרוממות, וכיפת התאורה שבמרכז מוסיפה לאולם אור טבעי לצד האור הנפשי, בלי להשתלט על החלל. כוחו של המבנה בפשטות, בפרופורציות, בתחושת

שדה יעקב הוא הראשון במושבי "הפועל המזרחי", והוא משולב בנוף הזה מאז 1927. בתיו כמו נערמים על גב גבעה נמוכה, ואדמותיו החקלאיות גולשות דרומה, צפונה ומזרחה. בחלקו הגבוה של המושב נמצאים מבני הציבור, ובמרכזם מגדל המים ובית הכנסת שמדרום לו. בית הכנסת נבנה ב-1947, לקראת חגיגות העשרים לייסוד המושב, ותוכנן על ידי האדריכל החיפני קומט כמבנה מודרני הבנוי בקווים פשוטים, בדומה למבנים אחרים בני התקופה. כשאתה בוחן את ערכו של מבנה ששנותיו רבות משנותיך, ניתן להבחין גם ללא שיטה סדורה

האדריכל בצלאל רינות מנהל את משרד התכנון "בראשית" בעין הנצי"ב וחבר מערכת "הגלילה".

פינגווין - סיפורה של מסעדה מיכל אופנהיימר

ארנסט אופנהיימר פתח ברחוב הראשי של נהריה ב-1940 קיוסק בשם "פינגווין", עליו אמרו כי היה "הקיוסק-גוזו הכי מודרני בארץ-ישראל". ליום ההולדת שבעים של בית הקפה-מסעדה שצמח ממנו יצא לאור אלבום היסטורי על המקום ועל מייסדו

ולהאזנה לחדשות. "פינגווין" הפך למוסד מרכזי בעיר ולמעין סלון משותף לבילוי שעות הפנאי. הדיונים שנערכו בו נתנו לו את הכינוי "הפרלמנט של פינגווין". בתחילת שנות החמישים הוא עבר למבנה אבן שתכנן האדריכל משה גרסטל, שנבנה בכסף שהתקבל ממכירת הכלבו המשפחתי בגרמניה. בחצר האחורית נפתחה גינת בידור שפעלה בקיץ ואירחה את מיטב אמני ישראל.

עם התפתחות הצימרים ובתי ההארחה בנהריה נהגו אורחיהם לסעוד שם, והמסעדה סיפקה אז כ-1,000 ארוחות חמות ביום. האטרקציה הייחודית הייתה תות השדה, שגודל במושב בן עמי הסמוך והוגש ב"פינגווין" עם קצפת של שטראוס. מיכאל שטראוס מספר שכנער הוביל למסעדה פחי גלידה ומוצרי חלב מהמחלבה המשפחתית, כשבשבתות הוכרח לצאת לדרך מוקדם בבוקר כדי שהשכן, רב המושבה, לא יבחין בו.

במהלך השנים היה "פינגווין" גם למרכז של עיתונאים זרים שבאו לסקר את גבול הצפון, ולנקודת מפגש חשאית עם אנשי דרום לבנון. בראשית שנות השבעים קיבל עליו אילן אופנהיימר את ניהול המסעדה, שעברה במשך השנים שינוי ובגלל החנויות שנבנו על חלק משטחה היא נקראת כיום "כיכר פינגווין". האלבום שהוצאנו מדבר אמנם בעיקר לנהריינים, אך רבים מתושבי הארץ, אלה שנפשו ב"צימרים" בנהריה, אכלו ב"פינגווין" ובילו בגינת הבידור הצמודה אליו, נהנים לקרוא בספר המלווה בתמונות מיומו הראשון של הקיוסק ועד היום - היסטוריה של שבעים שנה.

מיכל אופנהיימר היא בעלת הוצאת ספרים "ביחד".

את הספר "פינגווין - סיפורו של מקום, סיפורה של משפחה" הוצאת תחילה לאור ליום הולדתו של בעלי, אילן אופנהיימר, הבעלים של מסעדת פינגווין ונצר למשפחת המייסדים הנהריינית. הבטחתי להוציא את אותו הדגם גם ביום ההולדת שבעים של המסעדה, והספר אכן יצא לאור לאחרונה. משפחת אופנהיימר עלתה לארץ מהעיר אופנבך שבגרמניה, שם היה לה בית כולו גדול שהעסיק 120 עובדים. ארנסט, הבן שהחל בשנות השלושים

לנהל את החנות, עלה ארצה ב-1936 כבעל סרטיפיקט "קפיטליסטי". אביו נכלא באותה שנה בברגן בלזן, ורק לאחר שחרורו באו ההורים ארצה ב-1939. ארנסט התיישב בנהריה, מושבה שנוסדה ב-1935 על ידי עולים מגרמניה, והקים משק חקלאי. את הכשרתו בתחום קיבל בתל עדשים, אצל הוריו של רפאל איתן. כשהבין שחקלאי הוא

לא יהיה - פתח ב-1940 ברחובה הראשי של נהריה קיוסק בשם "פינגווין", עליו אמרו כי היה "הקיוסק-גוזו הכי מודרני בארץ-ישראל". בערב הפתיחה החגיגי הופיעה מקהלת "הנהריינים" בסרנדה שנכתבה במיוחד לאירוע. בקיוסק, שהפך עד מהרה לבית קפה-מסעדה, עבדו ארנסט ואשתו מריאנה, ועמם הוריו של ארנסט, שנקראו בפי כל "אומה ואופה" (סבא וסבתא, בגרמנית).

בגליל המערבי היו אז מחנות צבא בריטיים רבים, ונהריה הייתה לחיילים מקום בידור ונופש. "פינגווין" היה האתר החביב עליהם, והם הרבו לשבת בו, לשתות ולהשתכר. לא פעם, בתקופת ההעפלה, ניצלה "ההגנה" את שהותם שם בשעות הלילה להורדת מעפילים לחוף. בתקופת המצור על נהריה במלחמת העצמאות נתלו על קירות בית הקפה גיליונותיו של העיתון המקומי "על המשמר", הכתוב ביד, והתושבים התכנסו במקום לקריאתו

על האלה הארץ-ישראלית שליד קברו של משה, בנו של האר"י הקדוש, נמצאו בינואר 2009 פתקי בקשות בשקיות פלסטיק, צעיפים, סרטים צבעוניים, מגבת, סרטי שיער וחולצה...

מספרים כי הבאים הם דרוזים, מוסלמים, נוצרים ויהודים. בקברו של ר' יהונתן בן עוזיאל בעמוקה, בקבר שמעון בר יוחאי ובבית הקברות העתיק של צפת, לדוגמה, יש שפע של בדים ו"תזכורות" שנקשרו לעצים. על קברו של משה, בנו של האר"י הקדוש, גדלה אלה ארץ-ישראלית. בינואר 2009 נמצאו עליה הפריטים הבאים: פתקי בקשות בשקיות פלסטיק, צעיפים, סרטים צבעוניים, מגבת, סרטי שיער וחולצה. בשם רבה של צפת נאמר לנו כי קשירת בדים לעצים היא "מנהג גויים", וכי "אנשים מצפון אפריקה העתיקו את מנהגי האסלאם". גם אנשי הדת המוסלמים והדרוזים יוצאים כנגד כל גילוי של עבודת העצים, אך האמונה העממית חזקה מכל ממסד דתי. לעתים מתקדשים עצים בזכות סיפור פלאי הנקשר לראשיתם, כמו למשל שיגרת אל עשרה (חורשת טל), שבה 240 עצים עתיקים, וחורשת השיטים המלבינות שבשמרון (ליד נהלל), עליהן מסופר כי צמחו ממתות שתקעו באדמה אישים ומנהיגים. לעתים יוחסו לעצים בולטים תכונות חדשות, בעקבות חזירת מסורות שונות לאזור. כך היה כשהצירקסים הוגלו ארצה ב-1876 והקימו את כפר קמא. העצים הקדושים של מולדתם חסרו להם, והם קידשו את האלון התבור הנמצא היום בכניסה לבית קשת, והמופיע במפת ז'אקוטין מ-1799. בני העדה המשיכו לעלות אליו לרגל עד אמצע המאה הקודמת. גם היום, האמונה בנפלאותיהם של העצים המקודשים חוצה דתות ומנהגים, ועץ ש"הוכיח את עצמו" באותות ובמופתים הוא אבן שואבת למאמינים, כפי שהיה בדורות קודמים.

פרופ' אמוץ דפני כתב את הספר "עצים מקודשים בישראל". הוא מרצה לביוגיאיה באוניברסיטת חיפה וחוקר את יחסי הגומלין בין חרקים לפרחים, את שמירת הטבע ואת פולקלור צמחי ארץ-ישראל. יהודית ברכה הפיקה את הספר ועיצבה אותו.

זה בני דתות שונות, כמו בישראל, יש עצים המקודשים למאמינים שונים, ומנהגים הקשורים בהם "זולגים" מדת לדת. בתל דן, למשל, ליד קברו של שיח' מרזוק, ניצבו אלון

עץ תאנה ליד ציון קברו של ר' מנחם בן יאיר בבית הקברות העתיק של צפת. צילום: שי לוי

מצוי ואלה אטלנטית, ועדויות מראשית המאה העשרים מלמדות כי הם היו אתר עלייה לרגל לנוצרים, יהודים ודרוזים. בעצי הזית שליד קבר שיח' עבדאללה במימאס, ליד אבו סנאן שבגליל המערבי, יש כיום סימנים לביקורים רבים, והמבקרים והחקלאים המקומיים

עצים, ובמיוחד עצים עתיקים, משכו מאז ומתמיד את בני האדם ועוררו את הערצתם בזכות גודלם וגילם המופלג. עצים קדושים נזכרים במקרא ובספרי מסעות לארץ, אך בימינו הולכים הבוטניקה העממית וסיפוריה ונכחדים, בלי שיוכרזו כראויים לשימור. זה היה המניע לכתיבת הספר "עצים מקודשים בישראל", שיצא לאחרונה לאור בהוצאת הקיבוץ המאוחד והמכון לחקר מדיניות קרקעית של הקק"ל (בעריכת הגר לשנר). הוא מתבסס על סקר של פולקלור העצים המקודשים בצפון, שנמשך כעשר שנים.

מבחינה דתית מסמלים העצים את כל מה שהאדם מחשיב כאמיתי וקדוש. הם אינם נערצים בזכות עצמם אלא בשל מה שהם מסמלים ובגלל הישות הרוחנית החבויה בהם. בכל תרבויות העולם היו חורשות קדושות, והעץ הנערץ ביותר היה האלון, בזכות גודלו ועמידותו. בישראל מוכר היום פולחן עצים אחד בלבד, זה הרואה בהם משכן לכוחות נסתרים שהאל העניק לצדיק שרוחו או ברכתו שוכנות בעץ. גם בארץ חלק גדול מהעצים הקדושים הם אלונים או אלות, ובולט הקשר בין שמותיהם לבין המילה השמית אל.

הדת הכפרית בארץ-ישראל בתקופה העות'מאנית הייתה תערובת של יסודות אסלאמיים ומנהגים קדומים הקשורים בקמעות, קברים, עצים קדושים וסגידה לאלו הטבע. התיירות ויקטוריה דה בונסון כתבה בראשית המאה העשרים כי פולחן העצים בארץ מתחרה בדת השלטת, והקונסול האמריקני בירושלים בסוף המאה התשע-עשרה כתב כי אין עוד ארץ שבה מתייחסים בחרדת קודש לעצים כמו בפלשתינה.

היום יש בארץ ארבעה טיפוסים של עצים קדושים: עץ ליד קבר, עץ בודד או חורשה, עץ ווקף (הקדש מוסלמי) ועץ סביל, הנמצא לרוב ליד רהט או מעיין. בארצות שבהן חיים זה לצד

ממדף הספרים שלי

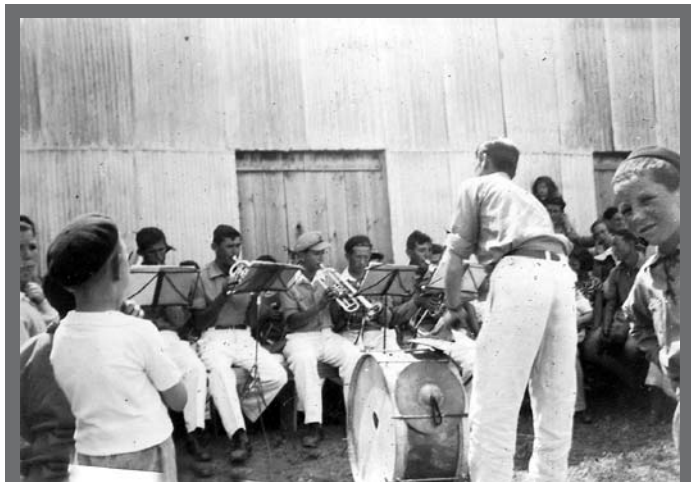

פרקי ג'א, ג'א, אלוואל כוא האמן ואשרכוא ישראל, אריאל, חוברת 193, אלול תש"ע - אוגוסט 2010.

בחוברת כלולים כמה מאמרים שוודאי יעניינו את קוראינו, ביניהם מאמרים על מלחמת העצמאות בירושלים ובצפת, על כיבוש עין גדי באותה מלחמה, על שבוינו בירדן ב-1948, ועוד. בין השאר מתפרסמת בחוברת רשימה של כעשרים מוזיאונים ותצוגות היסטוריות העוסקים באותן שנים, ועליה אני רוצה להמליץ במיוחד, משום שהיא חושפת מוסדות חשובים הנסתרים לרוב מעין הציבור. אמנם לא כל מה שנקרא ברשימה "מוזיאון" עומד בקריטריונים המשפטיים הנדרשים לקבלת תואר זה, אך ריכוז המוסדות ופרסומם חשובים ביותר. בין השאר נזכרים בחוברת מצודת כח, משטרת נהלל, צריף בן צבי בבית קשת, הסליק ביגור, בית המאירי בצפת ועוד. יש להעיר כאן כי הפרסום על אתר ההנצחה במשמר הירדן מוקדם מעט, משום שהאתר ייתפח למשפחות הנופלים רק בינואר 2011 ולציבור הרחב במאי 2011, אך עצם פרסומו חשוב, כאמור, מאד.

אני רוצה לנצל את ההזדמנות ולהמליץ כאן על מאמר של יצחק ציטרין שהתפרסם בחוברת קתדרה מספר 137, מספטמבר 2010. שמו "הבעלות על הקרקעות במשולש הגבולות הצפוני של ארץ-ישראל - מציאות, תעמולה ומאבק ציוני", והוא עוסק ברכישת אדמות הגליל העליון המזרחי, בזיכיון החולה ובמאבק על ההתיישבות העברית בצפון. מאמר חשוב ומעניין מאד.

המורים למוזיקה בעמק יזרעאל ניסו ליצור חיי תרבות ומוזיקה מקוריים. למרות שפעלו במסגרת המצומצמת של יישוביהם, חרגו יצירותיהם ומפעליהם מתחומי העמק והטביעו חותם על התרבות המתחדשת בארץ כולה

חגיגות האסיף בעפולה, שנות העשרים או השלושים (בארגונו של המורה לחינוך גופני בן דב). תזמורת מכבי האש של עפולה עם חברי קיבוצים בעמק אותם ארגן מורה הספורט בן-דב התצלום מאוצרות מעבדת "ביתמונה"

המורים הבולטים למוזיקה בעמק באותן שנים היו משה כרמי מעין חרוד, בנימין עומר ממשמר העמק, ארנסט הורביץ מבית השיטה ורבקה לבנה, שניסו מראשית ההתיישבות ליצור חיי תרבות ומוזיקה מקוריים. למרות שפעלו קודם כל במסגרת המצומצמת של יישוביהם, חרגו יצירותיהם ומפעליהם מתחומי עמק יזרעאל, והטביעו חותם על התרבות המתחדשת בארץ כולה ועל יצירת מה שכונה "החג הישראלי". כשבוחנים את השירים שכתבו והפיצו ניכר כי התקשו להתנתק ממורשתם המוזיקלית האירופית ונשענו על לחנים שאינם ישראליים מקוריים. ועם זאת - הרפרטואר שיצרו ובחרו ללמד נבחר לאו דווקא על פי איכותם המוזיקלית של השירים, אלא על פי תכנים שהתאימו לערכים החינוכיים שרצו להנחיל לילדים - שירי מולדת וטבע, חברות ומסירות, עבודה וחגים.

מעניין לציין כי הרפרטואר השירי שנוצר בעמק משקף את השוני האידיאולוגי בין היישובים. במשמר העמק ומרחביה של השומר הצעיר לא היו כמעט שירים מן המקורות היהודיים ושירי תפילה, לעומת עין חרוד והמושב מרחביה, שם הושרו שירים רבים מסוג זה. עם השנים הלך הפן האידיאולוגי והשתלט על רפרטואר השירים, עד שהכתוב אותו כמעט לגמרי.

אוכמא שפרן היא מורה למוסיקה, מנהלת מרכז המוסיקה בבית האמנויות עמק יזרעאל ורכזת מנגמת הבגרות למוסיקה של בית הספר "עמקים תבור".

בעבודת מוסמך שהגשתי לאוניברסיטת בר-אילן ב-1996 (בהנחיית פרופ' אדווין סרוסי ופרופ' יהודית כהן), חקרתי את שירי הילדים שהושרו בעמק יזרעאל בין שנות העשרים לשנות הארבעים של המאה העשרים. בשנים אלה התגבש ביישובי העמק רפרטואר ייחודי להם, המשקף את ערכיהם האסתטיים והתרבותיים אך גם מגמות אידיאולוגיות מנוגדות.

יישוב עמק יזרעאל היה ההישג החשוב ביותר של התנועה הציונית בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, והוא הפך מאזור שומם ומוכה קדחת לחבל מיושב ולסמל מרכזי של ההתיישבות היהודית בארץ. משנות העשרים מילא תפקיד חשוב בעיצוב התרבות החדשה, ששיקפה את השינוי שחוללה ההתיישבות ביהודים ובארצם. גם בתחום המוזיקה מילא אז העמק תפקיד מרכזי, וצמחו בו מקהלות, תזמורות עממיות וקבוצות נגינה קאמרית. אמנים כמו מתתיהו שלם, שלום פוסטולסקי ויהודה שרת חיו ויצרו בו.

אחד מהקשיים שעיימם התמודדו החלוצים הצעירים היה החלל הריק שהשאירה עזיבת התרבות הדתית העממית של הגולה. מאחר שבארץ לא הייתה תרבות מתאימה להחליפה, צריך היה "להמציא" תרבות חדשה, ברוח האידיאולוגיה הציונית ועל בסיס ערכי השוויון, עבודת הכפיים ובניין הארץ. כך נוצרה ביישוב מערכת מושכלת של יצירה תרבותית מקורית, כשלצידה פועלים גם תהליכים של שימור יסודות מתרבות בית אבא והתאמתם להווי הארץ. אלה יצרו תרבות עממית שענתה על צרכים רגשיים עמוקים.

היעד העיקרי של היצירה המקורית בארץ בתקופת העלייה השלישית היו מוסדות החינוך, ורוב היוצרים היו קשורים אליהם. הם האמינו שהמוזיקה והשירה הם אמצעים לעיצוב עולמו של הילד, ושתי אלה היו חלק אינטגרלי של "הנושא" הלימודי בבתי הספר הקיבוציים.

בקיבוצים עצמם נוצרו בהדרגה תכנים רעיוניים ומוזיקליים של ערבי השבת, החגים והצלילים החקלאיים. התפתחו בהם חיים מוזיקליים עשירים, אך כמו בתחומי תרבות אחרים - גם כאן התגלו מגמות סותרות. לצד השאיפה ליצור רפרטואר ישראלי מקורי, היאה לציבור "המבקש להחיות את תרבותו ועומד במלחמה נפשית שאין דומה לה בפיתויי תרבות הגויים..." (חתולי [בנימין עומר], "לחג ולמועד", 1940), היה גם רצון חזק לשמור על רציפות המורשת התרבותית האירופית. במסגרת זו "יובאו" לארץ שירים מעמדיים על חיי הפועלים ותקוותיהם, ובתחום שירי הילדים שומרו והותאמו לארץ שירים קלאסיים. למרות המאמץ לכתוב שירים עבריים שיתאימו לכל חג או אירוע, ניכר הקושי של החלוצים להתעלם מהמקצבים והצלילים של שירי הגולה, שהיו טבועים עמוק בנפשם.

"קיבוץ טבריה" - מי שמע? גדעון גלעד

סימן ברור אחד נותר מקיבוץ טבריה ההיסטורי: עץ אקליפטוס ענק שניטע ביום הולדתה של יעל אגמי, לפני שמונים שנה

מהר חברים חדשים. הקיבוץ המאוחד נחלץ לעזרה, והוחלט כי מאחר שרוב חברי נצי"ח כבר עלו לארץ, יסיים קיבוץ טבריה את תפקידו והשוהים בו ישלימו את הקיבוץ הצפוני המשוער לדור צעיר.

על רקע החשש ממה שנראה היה כשידוך בין כלה צעירה ויפה לחתן זקן ועתיר נכסים, נקבע שתחילה תעלה לכפר גלעדי קבוצה של ארבעים חברים בלבד, כדי שלא לגרום לזעזוע גדול בקיבוץ. ב-1932 באו הראשונים, ומיד אחריהם הצטרפו עוד 35. עד 1934 הגיעו עוד 75 צעירים, ישירות מקיבני התנועה בלטיביה, אסטוניה וליטא. דמו בנפשכם קבוצה של 150 צעירים,

(המשך בעמוד הבא)

"קיבוץ טבריה", ובו קיבלו קבוצות העלייה של "נצי"ח" הכשרה ראשונית לחיי קיבוץ ועבודה. הצעירים עבדו בדיג בכנרת, בבניית תחנת הכח בנהריים, בחקלאות ובכל מקום אפשרי. שם גם למדו מה הם חיי קיבוץ, ולאחר שהוכשרו השלימו קיבוצים קיימים או הקימו חדשים. כנראה שבמקום היו דרך קבע בין חמישים למאה צעירים, וגם חמישה תינוקות נולדו בו. באותו זמן, בצפון הרחוק, התפתח לאיטו קיבוץ כפר גלעדי שהוקם ב-1916 על ידי אנשי "השומר", ותיקי תנועת העבודה. ב-1930 נחצתה תנועת העבודה בארץ עם הקמת מפא"י, ובכפר גלעדי לא הצליחו לגשר על הפערים הפוליטיים. רבים מהמיסדים עזבו, ובמקום נותר משק לתפארת שעלול היה להתמוטט אם לא ייקלטו

השמע מי מהקוראים על יישוב ושמו "קיבוץ טבריה"? כנראה שרק מעטים.

בראשית שנות השלושים פרחו בארצות הבלטיות תנועת נוער חשובה בשם "השומר הצעיר נצי"ח" או "השומר הצעיר ס.ס.ר.", שהתפלגה מתנועת האם "השומר הצעיר". נצי"ח הם ראשי תיבות של "נוער צופי חלוצי", והחניכים התייחדו בכך שלא באו מרקע של עוני ואומללות, אלא דווקא מהפריחה הכלכלית והשפע של העידן שלפני עליית הנאציזם ומלחמת העולם.

בטבריה עילית, בערך מול מבנה המשטרה, הקימה התנועה בסוף 1929 קיבוץ הכשרה קטן, במתחם הנטוש של משק הפועלות, במקום שבו עומדים היום מרכז פייס ואולפנה. המקום נקרא

לא ניתן היה להבחין באתר ההיסטורי. סימן ברור אחד נותר שם - עץ אקליפטוס ענק שניטע

בהשתתפותם של ראש העיר ושל אורי מזר, הממונה על חזות העיר. עוד לפני יום הולדת התקיימו במקום סיורי מורשת של בניס וחברים מכפר גלעדי, והוחלט לעשות מעשה כדי שלא יהיה קיבוץ בישראל שלא נותר לו זכר. מונה צוות בראשות עמרם אשוח, נאסף מעט כסף, נבחרו אבני בזלת ממחצבות כפר גלעדי ובמקום הוקם אתר קטן לזכר הקיבוץ שהיה. יעל אגמי-מליק, ששכלה את בנה יריב ז"ל במלחמת שלום הגליל, נפטרה לצערנו בראשית יולי. העובדה שמשפחתה וחבריה הספיקו לחגוג את יום הולדתה במקום ולחנך את אתר ההנצחה החדש, היא נחמה פורתא.

קיבוץ טבריה הפרודוקציה: יגאל אשוח

כל המזדמן לטבריה מוזמן לבקר באתר ולקרוא מעט על הקיבוץ שהיה בו פעם, עד שהתמזג אי-אז עם קיבוץ ותיק בצפון הרחוק. גדעון גלעדי מכפר גלעדי הוא מנהל מחצבות כפר גלעדי.

לכבוד הולדתה של יעל אגמי לפני שמונים שנה. יעל עברה עם משפחתה מטבריה לכפר גלעדי, ולפני כשנה נערכה לה במקום מסיבת יום הולדת

חדורי רוח חלוצית ושייכות תנועתית ברורה, מגובשים חברתית ובעלי קודים ונורמות התנהגות מוגדרים. השמיים הם הגבול למה שיכולה חבורה כזו לעשות, ובל נשכח שהקולטים היו "זקנים טיכו" בני ארבעים... כצפוי, החלו ה"חדשים" לדחוק את "הזקנים", ועד מהרה אחזו ברסן הניהול של כל שטחי החיים: בחקלאות, בתעשייה הקטנה, בחינוך, במזכירות ובבריאות. אנשי "השומר" הוותיקים נדחקו הצידה, והדברים הגיעו לכך שאפילו בנושאי ביטחון הוענקה ל"חדשים" אחריות גדולה. חברים אחרים מקיבוץ טבריה הלכו לכנרת, לאפיקים ואפילו ליישובים בהרי ירושלים. אכן הייתה זאת תנועה מפוארת.

"וקיבוץ טבריה", מה קרה לו? המקום ניטש בהדרגה, מבניו פורקו ובשנים האחרונות כבר

המאבק להקמת "מושבה ארצית" של יוצאי בוקובינה, והיישוב תל ת'ורה - 1923-1929 עדו ברטוב

בעיתון "דבר" נכתב ביוני 1927: "ששה חברים עלו על גבעת תל-טורא על דעת עצמם. העבירו לשם צריף מפתח תקוה ... הוא חדר אוכל, חדר לינה ומטבח..."

לא במקום שנקבע לה מראש, בין גבת לשריד, אלא בתל ת'ורה - מקום מבודד בשולי גוש הקישון המזרחי.

ימים ספורים לפני מועד העלייה על הקרקע באתר החדש דחתה אותה המחלקה להתיישבות שוב, אך הפעם לא קיבלו חברי הקבוצה את הדחייה ועלו ביוני 1927, ללא אישור המוסדות, לתל ת'ורה. כך תוארה העלייה בעיתון "דבר": "ששה חברים עלו על גבעת תל-טורא על דעת עצמם. העבירו לשם צריף מפתח תקוה ... הוא חדר אוכל, חדר לינה ומטבח, [ו] מטולא חלקים שונים המעידים על גלגולי הקבוצה עד כה".

העלייה על הקרקע ללא אישור הביאה להחרמת הקבוצה על ידי ההנהלה הציונית, וחבריה נדרשו לעזוב את המקום. לעזרתם נחלצו כמה מיוצאי בוקובינה בעלי עמדות בכירות בארץ, אך גם הצעותיהם לפתרון הבעיה, לרבות מתן ערבות אישית ליישוב, נדחו. כשכלו כל הקיצין נשלח אחד מחברי הקבוצה לבוקובינה, לתאר בפני הקהילה את מצבה הקשה, ובעקבות זאת הועברו משם 280 לירות ישירות לחברים.

דווקא אז פרצה בין המתיישבים מחלוקת על אופן השימוש בכסף, ושני חברים מרכזיים עזבו. המוסדות העלו רעיון נוסף, לאחד את קבוצת "עתיד" עם הכפר היוגוסלבי בית שערים על אדמת תל ת'ורה, כי לכפר היוגוסלבי לא הייתה די אדמה, אך הדבר לא יצא לפועל. בסופו של דבר הביאו המצוקה הכלכלית וההתדרדרות במצב החברתי לעזיבת המקום, כנראה בסוף מארס 1929. היום עומדת על גבעת תל ת'ורה קבוצה קטנה של עצים, זיכרון אחרון מהיישוב שעמד שם פעם.

ד"ר עדו ברטוב הוא צאצא למתיישבי תל ת'ורה. הכתבה נמסרה ל"הגלילה" באדיבות ארכיון המועצה האזורית עמק יזרעאל.

למרות החלטת ההנהלה הציונית שהק"ל תעסוק רק ברכישת קרקעות ולא בהתיישבות, יזמה הקרן ב-1922 הקמה של "מושבות ארציות", כדי להגדיל את הכנסותיה מיהודי התפוצות. היא סיכמה עם כמה קהילות בעולם שתמורת התחייבותן לתרום סכום מסוים היא תרכוש קרקע להקמת יישובי חלוצים של בני הקהילה. המחלקה להתיישבות של ההנהלה הציונית לא אהדה את הרעיון - בגלל הצורך להקצות ליישובים אלה כספים מתקציבה המדולדל ובשל חוסר היכולת לבדוק את איכות המתיישבים ואת התאמתם לחקלאות - ולא תמכה בו.

בין השנים 1922-1926 התנהל משא ומתן על הקמת שתיים-עשרה "מושבות ארציות", שרק חמש מהן עלו לבסוף על הקרקע. ארבע מהחמש קיימות עד היום: הכפר הטרנסילבני - כפר גדעון, הכפר הרומני - כפר ברוך, המושבה הבולגרית - בית חנוך, ובית שערים היוגוסלבית, שנעזבה ויושבה מחדש על ידי "ארגון אפרים".

מייסדי המושבה החמישית, חברי קבוצת "עתיד" מבוקובינה, עלו ברובם ארצה כבודדים בשנת 1920, והתארגנו להקמת יישוב חקלאי ב-1923. המרכז החקלאי, המחלקה להתיישבות של הסוכנות ובא כוח ציוני בוקובינה הסכימו שהקבוצה מתאימה להתיישבות, אך למרות שנכללה ברשימת הגופים המיועדים להתיישב בסוף 1926, היא הייתה היחידה מהקבוצות שעלייתה על הקרקע נדחתה. חברי הקבוצה המשיכו לנדוד בארץ ללא מקום משל עצמם.

רק לאחר שהנהלת הגופים הציוניים בבוקובינה הבהירה להנהלה הציונית כי יחסה המתנכר לקבוצה עלול לפגוע בתרומות יהודי בוקובינה לקרנות הלאומיות, הסכימה המחלקה להתיישבות לאפשר לקבוצה להתיישב, אך

גבעת תל ת'ורה כיום תצלום: אסתר רויניק

יוצא לאור על-ידי ועדות הגליל העליון והתחתון ואזור העמקים של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בסיוע המכללה האקדמית גליל מערבי.
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת, משטרת נהלל, ת.ד. 865, רמת ישי, 30095. טלפון: 04-6415073, פקס: 04-6514540, דוא"ל: merav1806@gmail.com.
עורכת: מירב גרץ רוני. חברי המערכת: ענת יוניוס, עמרי שלמון, שמעון צפריר, אורי בן ציוני, יוסי מורנו, נדב קלר, עלי כהן, בצלאל רינות, יוני גדעוני, רבקה אמבון, גדעון גלעדי, אמנון לוי. נדפס בדפוס י.ט.כ. מגדל העמק, טלפון 04-6540243.